

dr hab. Magdalena Żakowska, prof. UŁ
Uniwersytet Łódzki
e-mail: magdalena.zakowska@uni.lodz.pl
<https://orcid.org/0000-0002-0273-3297>

Edukacja w cieniu wojny. Emocje związane z działalnością po 2022 roku centrów rosyjskich w Niemczech

EDUCATION OVERSHADOWED BY WAR: EMOTIONS SURROUNDING THE ACTIVITIES OF POST-2022 RUSSIAN CENTRES IN GERMANY

Summary

This article examines the controversy surrounding Russian state-funded cultural institutions in Germany following the 2022 invasion of Ukraine. It analyses the extent to which these institutions are subject to Kremlin influence and the nature of public criticism directed towards them in Germany. Furthermore, the article explores how these centres shape historical and cultural understanding amongst their participants. Drawing on Zheng Wang's definition and typology of historical memory and the principles of civic education in Germany, the article employs a mixed-methods approach. This involves quantitative and qualitative analysis of materials related to four Russian cultural centres (partly funded by the Russkij Mir Foundation) in Berlin, Dresden, Nuremberg, and Hamburg.

Keywords: emotions; education; historical memory; Russian cultural centers; Germany

Streszczenie

Celem artykułu jest omówienie kontrowersji związanych z działalnością instytucji promujących kulturę rosyjską w Niemczech, finansowanych z budżetu Federacji Rosyjskiej. Autorka przedstawia kwestie, w jak dużym zakresie instytucje te poddawane są presji Kremla, a także do jakiego stopnia narażone są one z tego tytułu na społeczną krytykę w Niemczech. Zwraca uwagę także na proces tworzenia świadomości historycznej i kulturowej odbiorców oferty edukacyjnej centrów rosyjskich. Artykuł odwołuje się m.in. do definiowania i typologii pamięci historycznej w ujęciu Zheng Wanga oraz założeń edukacji obywatelskiej w Niemczech. Wymiar metodologiczny pracy bazuje na analizie ilościowej i jakościowej

materiałów dotyczących działalności czterech rosyjskich centrów kulturowych (po części finansowanych przez fundację Russkij Mir) działających w Berlinie, Dreźnie, Norymberdze i Hamburgu.

Słowa kluczowe: emocje; edukacja; pamięć historyczna; centra rosyjskie; Niemcy

Wstęp

Atmosfera, którą można było przecież odetchnąć we wszystkich [...] rodzinach [...] z terenów byłego ZSRR, była tak niesamowicie ciepła, łagodna i wypełniona swoistego rodzaju archaicznym poczuciem bezpieczeństwa „przebywania wśród członków jednego plemienia”, że [...] to było prawie, jak znaleźć się nagle wśród bohaterów sztuk Czechowa, gdzie nuda i wódka oszałamiały w równym stopniu powoli i łagodnie, co lekki narkotyk¹.

Krzysztof Mik

Krótko mówiąc, krytyczne myślenie to oparte na rozsądku rozumowanie na temat tego, w co powinno się wierzyć i, co za tym idzie, jak winno się postępować².

Peg Tittle

Osoby rosyjskojęzyczne stanowią trzecią co do wielkości mniejszość napływową w RFN. Wspomniana grupa liczy – według różnych statystyk – od 3,5 mln do nawet 6,5 mln osób. Największą kategorię stanowią wśród nich tzw. Niemcy rosyjscy, czyli repatrianci z poszczególnych regionów ZSRR oraz państw powstałych po jego rozpadzie. Prawnie przysługuje im tytuł *Spätaussiedler* („późnych przesiedleńców”), potocznie zaś okreśłani są oni mianem *Russlanddeutschen*, czyli właśnie jako rosyjscy Niemcy. O połowę mniejszą, choć również znaczącą kategorię, stanowią osoby przybyłe do RFN po prostu jako obywatele radzieccy lub rosyjscy, w tym rosyjscy Żydzi³. Największa fala migracji wszystkich

1 K. Mik, *Kulturkampf*, w: K. Mik, *Kobysanka dla spóźnionych*, Katowice 1998, s. 67.

2 S. Tittle, *Critical Thinking. An Appeal to Reason*, London 2011, s. 4.

3 S. Dementevaa, C.M. Franzke, O. Loyko, *Russian-German Immigrants in Germany and Their Intercultural Communication*, „Procedia – Social and Behavioral Sciences”, 166 (2015), s. 516-520; *Successful Integration? The Lifeworlds and Social Participation of Ethnic Aussiedler*, 2022, <https://www.svr-migration.de/en/publication/>

wspomnianych grup przypadła na przełom lat 80. i 90. XX wieku. Duża część osób młodych ze społeczności rosyjskojęzycznej większość swojego życia spędziła w Niemczech⁴.

Ważną specyfiką wspomnianej grupy jest wysokie wartościowanie wspólnoty, rozumianej jako grupa przyjaciół oraz rodzina, a także wyraźne odróżnianie „obcych” od „swoich”⁵. Badania przeprowadzone w 1990 roku przez Barbarę Dietz wskazują, że wspomniani imigranci, jeśli już angażowali się w działalność społeczną, to działali we własnych organizacjach kościelnych⁶. Poza niemieckim kręgiem społeczno-kulturowym pozostawali często – i dzieje się tak również obecnie – ludzie młodzi, oglądający nierzadko wyłącznie rosyjskie filmy i rosyjskie telewizje, słuchający tylko rosyjskiej muzyki czy uczęszczający niezmiennie do rosyjskich klubów w towarzystwie rosyjskojęzycznych znajomych⁷. Koncentracja emigrantów z Rosji, Azji Środkowej i Kaukazu w obrębie określonych dzielnic miast prowadzi nierzadko do tego, że traktowane są one przez miejscowych jako obce terytoria, np. „Mały Kazachstan” czy „Wódkowe Wzgórze”⁸.

Już w latach 50. XX wieku powstało w RFN Ziomkostwo Niemców z Rosji (Landmannschaft der Deutschen aus Russland, LmDR), które, podobnie jak Związek Wypędzonych (Bund der Vertriebenen, BdV), stawia sobie za cel wspieranie integracji wspomnianej grupy ze społeczeństwem RFN. LmDR oferuje m.in. pomoc integracyjną, programy dostosowane do kobiet i dzieci oraz działania mające na celu zwiększenie zaangażowania politycznego omawianej społeczności⁹. W 2009 roku powstała z kolei organizacja Jedinstwo (Jedność), deklarująca potrzebę konsolidacji osób wywodzących się z rosyjskiego kręgu kulturowego i pielęgnowania tradycji ich krajów pochodzenia. Na jej bazie w 2013 roku utworzono partię polityczną, która głosi ideę obrony interesów politycznych przysiedleńców i imigrantów z byłego ZSRR, szczególnie zaś zapewnienia

integration-of-ethnic-aussiedler/ [dostęp: 4.04.2024]; E. Worobiewa, *Chancengleichheit für Aussiedler/-innen im deutschen Bildungssystem?*, Hamburg 2015, s. 11-15.

4 I. Liebenstein, *Integrationsprobleme von Russlanddeutschen*, Hamburg 2010, s. 44-51.

5 G. Gredinger, *Wo zuhause? Wo fremd? Die Russlanddeutschen zwischen National- und Kulturgrenzen*, Wien 2015, s. 81-90.

6 B. Dietz, *Zwischen Anpassung und Autonomie. Russlanddeutsche in der vormaligen Sowjetunion und in der Bundesrepublik Deutschland*, Berlin 1995, s. 144; por. T. Lebioda, *Niemcy rosyjscy w polityce RFN na tle ich znaczenia w Rosji i relacjach niemiecko-rosyjskich w latach 1763-2003*, Wrocław 2004, s. 475. Konstatacje B. Dietz potwierdzają również badania przeprowadzone współcześnie. Por. F. Elwert, *Religion als Ressource und Restriktion im Integrationsprozess. Eine Fallstudie zu Biographien freikirchlicher Russlanddeutscher*, Wiesbaden 2015, s. 23.

7 R. Giest-Warsewa, *Sich durchs Leben boxen. Annäherungen an Alltagswelten und Gewalterfahrungen junger Spätaussiedler*, in: *Psychosoziale Betreuung und psychiatrische Behandlung von Spätaussiedlern*, Hrsg. J. Col-latz, T. Heise, Berlin 2002, s. 115-116.

8 A. Klement, *Das Marginalsyndrom oder Das Leben zwischen zwei Kulturen. Ein Beitrag über die Problematik des Zusammenwirkens mit den Migranten aus den ehemaligen Republiken der Sowjetunion*, Frankfurt am Main 2006, s. 40.

9 C.D. Jennison, *Understanding Russlanddeutsche Identity and Its Implications*, Monterey, CA 2021, s. 90.

nowoprzybyłym równoprawnego dostępu do wszystkich sfer życia społecznego w Niemczech. Fakt ten spotkał się jednak z silną krytyką ze strony innych organizacji zrzeszających rosyjskich Niemców, które – jak wspomniano wyżej – za priorytet uważają integrację ze społeczeństwem RFN¹⁰.

Zasadniczo wszystkie wymienione grupy emigrantów z byłego ZSRR cenią dwujęzyczność, uczestnicząc w zakładaniu dwujęzycznych przedszkoli i szkół sobotnich w większych miastach Niemiec. Współcześni badacze są równocześnie zgodni, że tożsamości ludności rosyjskojęzycznej nie da się jednoznacznie scharakteryzować¹¹. Ciekawy przykład, jeśli chodzi o strategię akulturacyjne w RFN, stanowią rosyjscy Żydzi. Utrzymują oni więcej kontaktów z miejscowymi Niemcami na wszystkich etapach życia niż mający status repatriantów „rosyjscy Niemcy”. Żydzi rosyjscy wykazują natomiast paradoksalnie silniejsze niż Rosjanie z niemieckim rodowodem przywiązanie do kultury rosyjskiej i chęć dzielenia się nią ze swoimi dziećmi¹². Ogólnie rzecz biorąc, skłonności do integrowania się w niemieckim społeczeństwie sprzyjają: dłuższy czas przebywania w RFN, fakt posiadania przyjaciół spoza własnej społeczności, kompetencja międzykulturowa oraz uzyskiwane wsparcie społeczne¹³.

W Federacji Rosyjskiej istotną wagę przywiązuje się obecnie do nagłośniania informacji o emigrantach z ZSRR, którzy w Niemczech tęsknią za rosyjską ojczyzną. Część badaczy zauważa, że nawet aż 30% rosyjskich Niemców, którzy wyemigrowali do Niemiec, chciałoby powrócić do Rosji¹⁴. Tym samym skonstatować można istotną rolę odgrywaną przez omawianą grupę społeczną zarówno w relacjach niemiecko-rosyjskich, jak i w wewnątrzrosyjskich działaniach propagandowych Kremla.

1. Centra rosyjskie jako przedmiot badań

W artykule omówione zostaną kontrowersje związane z działalnością instytucji promujących kulturę rosyjską w Niemczech, finansowanych (przynajmniej po części) z budżetu Federacji Rosyjskiej. Autorka stawia w nim diagnozę, w jak dużym zakresie instytucje te poddawane są presji Kremla, by przekazywać propagandę, a także w jakim stopniu narażone są one z tego tytułu na krytykę w Niemczech. Uwagę zwrócono także na proces tworzenia świadomości historycznej i kulturowej odbiorców oferty edukacyjnej centrów rosyjskich.

10 *Stellungnahme zur Gründung der Partei EDINSTWO*, <http://www.hvda.de/10.html> [dostęp: 10.04.2024].

11 C.D. Jennison, *Understanding Russlanddeutsche Identity*, s. 74-75.

12 Tamże, s. 79-81.

13 Tamże, s. 77.

14 *Почему возвращаются «русские немцы»?*, <http://repin.info/nacionalnyy-otvet/pochemu-vozhraichayut-sya-russkie-nemcy> [dostęp: 5.05.2024].

Praca odwołuje się m.in. do definiowania i typologii pamięci historycznej w ujęciu Zheng Wanga oraz założeń edukacji obywatelskiej w Niemczech, sformułowanych w Konsensusie z Beutelsbach.

Wymiar metodologiczny pracy bazuje na analizie ilościowej i jakościowej materiałów dotyczących działalności czterech rosyjskich centrów kulturowych, po części finansowanych przez fundację Russkij Mir, działających w Berlinie (Russisches Haus), Dreźnie (Deutsch-Russisches Kulturinstitut, DRKI), Norymberdze (Russisch-Deutsches Kulturzentrum, RDKEV) i Hamburgu (Tschaikowsky-Haus). Badaniu poddano wypowiedzi pracowników, gości i interesantów uzyskane w ramach obserwacji uczestniczącej w latach 2022-2024, zawartość księgozbiorów udostępnianych przez wspomniane instytucje, a także broszury, czasopisma i informacje zamieszczone w Internecie, dotyczące działalności edukacyjnej wspomnianych instytucji.

Analiza nakierowana została na udzielenie odpowiedzi na następujące pytania badawcze:

- 1) Czy treści edukacyjne we wspomnianych centrach spełniają kryteria wyznaczone dla dydaktyków niemieckich w ramach Konsensusu z Beutelsbach (zakaz indoktrynacji, nakaz informowania o kontrowersyjności danych przekazów, pozwalanie uczniom na samodzielną analizę sytuacji politycznej)?
- 2) Jak przebiega proces tworzenia świadomości historycznej i kulturowej odbiorców oferty edukacyjnej centrów rosyjskich w Niemczech, biorąc pod uwagę typologię pamięci historycznej sformułowaną przez Zheng Wanga (pamięć dialogiczna vs. konfliktogenna)?
- 3) Jak duży nacisk w centrach rosyjskich w Niemczech kładzie się na promowanie wartości takich jak demokracja, prawa człowieka, praworządność i postawy obywatelskie?

Organizacje, których działanie autorka ma zamiar omówić, zostały wybrane ze względu na kilka kryteriów. Po pierwsze, znajdują się one w ważnych metropoliach, obejmujących duże społeczności rosyjskojęzyczne, zarówno w stolicy (Berlin), jak tych na obszarze dawnej NRD (Drezno) oraz północnych (Hamburg) i południowych Niemiec (Norymberga). Po drugie, każde z analizowanych centrów stawia sobie ambitne cele, wykraczające poza lokalny i etniczny partykularyzm. Należą do nich zarówno spajanie rosyjskojęzycznych środowisk, jak i rosyjsko-niemiecki dialog kulturowy. Po trzecie, każde z nich na różnych etapach swojej działalności uzyskiwało wsparcie finansowe z budżetu Federacji Rosyjskiej oraz znalazło się na liście centrów rosyjskich afiliowanych jako współpracujące z rządową organizacją Russkij Mir, oskarżaną o propagowanie wielkorosyjskiego nacjonalizmu¹⁵.

Dom Rosyjski (Russisches Haus) – położony w stolicy Niemiec – funkcjonował w czasach ZSRR jako Dom Nauki i Kultury Radzieckiej, będąc największym ze wszystkich

15 *Каталог Русских центров*, <https://russkiymir.ru/rucenter/catalogue.php> [dostęp: 1.06.2024].

radzieckich zagranicznych ośrodków kulturalnych na świecie. Obecnie organizuje on kursy języka rosyjskiego, a także wieczory filmowe, koncertowe i teatralne. Przed 2022 rokiem odbywały się tam także wiece polityczne¹⁶. Niemiecko-Rosyjski Instytut Kultury (DRKI), założony w 1993 roku w Dreźnie, prowadzi obok kursów języka rosyjskiego również klub czytelniczy, chór, zespół taneczny oraz organizuje spotkania z osobistościami z życia społeczno-kulturowego Rosji i Niemiec. Rosyjsko-Niemieckie Centrum Kulturowe (RDKEV), utworzone w 1998 roku w Norymberdze, obok oferty edukacyjnej, adresowanej do dzieci (nauka języka rosyjskiego, opieka przedszkolna), w profilu swojej działalności akcentuje też pomoc integracyjną dla dorosłych przesiedleńców, Żydów rosyjskich oraz uchodźców z Ukrainy¹⁷. Z kolei działalność Domu Czajkowskiego (Tschaikowsky-Haus), otwartego w 2014 roku w Hamburgu, opiera się na kursach językowych, a także ofercie kulturalnej związanej z organizacją koncertów muzyki poważnej¹⁸.

Pamięć historyczna, której problematyka poruszona została w pierwszym pytaniu badawczym, stanowi jeden z ważnych pryzmatów, poprzez które społeczeństwa reagują na określone wydarzenia w wymiarze wewnątrz- i międzypaństwowym. Postawom konfliktogennym – pisze Zheng Wang – sprzyja nikła świadomość historyczna¹⁹, ograniczona zdolność do mierzenia się z przeszłą traumą, brak otwartości i pluralizmu opinii w podejściu do problemów historycznych oraz silna skłonność władz do wykorzystywania pamięci historycznej we własnych celach²⁰. Przykład kraju opisanego powyżej stanowi – zdaniem licznych ekspertów – Federacja Rosyjska, zaś doświadczeniem historycznym, będącym w jej przypadku źródłem szczególnych kontrowersji, międzynarodowych konfliktów i traumy, jest wielka wojna ojczyzniana. Badacze podkreślają jednak, że także wiele innych wydarzeń z historii Rosji nie tylko poddawanych jest skrajnie posuniętej mitologizacji, lecz postrzeganych także – w swojej wyidealizowanej formie – jako sworzeń tożsamości współczesnych Rosjan²¹. Czy społeczności rosyjskojęzyczne, których nowym domem są Niemcy, stały się równocześnie bardziej zokcydentalizowane, a tym samym krytyczne w interpretacjach własnej przeszłości? Czy bardziej niż współcześni mieszkańcy Rosji nastawione są na prowadzenie dialogów pamięci z narodem przyjmującym,

16 M. Wehner, *Warum ist Putins Machtsymbol in Berlin noch geöffnet?*, „Frankfurter Allgemeine Zeitung“, 15.06.2023, <https://www.faz.net/aktuell/politik/inland/das-russische-haus-in-berlin-warum-ist-putins-machtsymbol-noch-geoeffnet-18957977.html> [dostęp: 1.01.2024].

17 *O нас*, <https://www.rdkev.de/about-us/> [dostęp: 20.6.2024].

18 *Blog*, <https://tschaikowsky-saal.de/de/category/blog/> [dostęp: 20.6.2024].

19 Rozumianej jako ukontekstowiona, niezmitytologizowana wiedza o przeszłości.

20 Z. Wang, *Memory Politics, Identity and Conflict: Historical Memory as a Variable*. London-New York 2018, s. 59.

21 Por. B. Sokołow, *Straszliwe zwycięstwo. Prawda i mity o sowieckiej wygranej w drugiej wojnie światowej*, tłum. A. Czendlik, Kraków 2021, s. 5.

w tym wypadku z narodem niemieckim – wrogiem w tragicznych okresach dwudziestowiecznej historii?

Również temat edukacji w kontekście transmisji wartości demokratycznych i tworzenia szkoły aktywności obywatelskiej pojawia się w niniejszej pracy celowo. We współczesnym świecie coraz silniej podkreśla się wagę edukacji jako procesu opartego na dialogu, a także znaczenie samodzielnego dochodzenia do wiedzy²². Kładzie się także nacisk na egalitarną, spajającą rolę kultury jako narzędzia służącego porozumieniu przedstawicieli różnych środowisk oraz wpajaniu wartości liberalnych²³. Nauczanie jako takie ma być nierozłącznie związane z wychowaniem do życia w demokracji, w tym kształtowaniem umiejętności i postaw, takich jak autorefleksja i samoświadomość, wspólne rozważania, krytyczne myślenie, a także aktywność obywatelska na rzecz promowania integracji, równości płci, różnorodności itp.²⁴ W RFN kamieniem milowym na drodze do kształtowania dojrzałych obywateli stał się tzw. Konsensus z Beutelsbach, czyli porozumienie dotyczące podstawowych zasad kształcenia młodych ludzi wypracowane w 1976 roku w obrębie środowisk nauczycielskich. Do jego podstawowych założeń należy idea, zgodnie z którą istotą nauczania jest zachęcanie do polemik, a także niestronienie od poruszania tematów kontrowersyjnych oraz tych wszystkich, które uczniowie zaproponują²⁵. Automatycznie nasuwa się pytanie, czy wspomniane założenia są w Niemczech w całej rozciągłości wdrażane w życie i stanowią podstawę do kształtowania tożsamości grup mniejszościowych, takich jak społeczność rosyjskojęzyczna chociażby w omawianych rosyjskich centrach.

Odpowiedź na pytania badawcze, postawione wyżej, sformułowana została w kolejnych dwóch podrozdziałach, przy czym autorka zdecydowała się na wysunięcie wniosków łączonych w odniesieniu do pierwszego i trzeciego zagadnienia.

22 E. Przybylska, D. Wajsprych, *Współczesne dyskursy o edukacji kulturowej w Polsce i w Niemczech*, Warszawa 2019, s. 48.

23 Tamże, s. 237.

24 Tamże, s. 49-50.

25 S. Hopgood, F. van Leeuwen, *25 lekcji o edukacji i demokracji*, tłum. M. Zdancewicz, Warszawa 2019, s. 46-47. Por. S. Reinhardt, *The Beutelsbach Consensus*, „Journal of Social Science Education”, 15 (2016), no. 2, s. 11-13, <https://doi.org/10.4119/jsse-785>; A. Łada, J. Ćwiek-Karpowicz, *Edukacja obywatelska w Niemczech i Polsce. Raport z badań*, Warszawa 2008, s. 26.

2. Krytyczne myślenie na „przytulnych godzinkach”

Na początku analizie poddane zostaną cele statutowe, zgodnie z którymi centra rosyjskie deklarują prowadzenie swojej działalności. W przypadku Domu Rosyjskiego w Berlinie polegają one na „zapoznawaniu niemieckich gości z ważnymi aspektami i wydarzeniami rosyjskiej kultury i nauki”, z drugiej strony zaś na „wspieraniu rosyjskich rodaków mieszkających w Niemczech w utrzymaniu i rozwoju ich tożsamości narodowej”²⁶. Misja norymberskiego RDKEV obejmuje dodatkowo pomoc w zintegrowaniu się w środowisku niemieckim osobom nowoprzybyłym, zwłaszcza rosyjskojęzycznym (ukraińskim) uchodźcom. Wartością dodaną działalności Domu Czajkowskiego w Hamburgu jest wspieranie młodych artystów i zespołów lokalnych z całych Niemiec. Do oryginalnych zadań DRKI w Dreźnie należy z kolei angażowanie rosyjskich i niemieckich środowisk w odbiór rosyjskiej literatury i wzbudzanie zainteresowania jej twórcami. Podsumowując, stwierdzić można, że deklarowany cel działalności każdego z wymienionych centrów obejmuje idee odwołujące się do wartości demokratycznych (dialog międzykulturowy) oraz związanych ze społeczeństwem obywatelskim (takich jak inkluzywność, współpraca, praca społeczna, integracja).

Istotną kwestią jest także reputacja omawianych instytucji, związana nade wszystko z adekwatnością działań do zamierzeń oraz z reakcją na kluczowe wydarzenia poruszające niemiecką opinię publiczną, takie jak inwazja Rosji na Ukrainę. Z uwagi na wspomniane kryterium rok 2022 okazał się przełomowy, jeśli chodzi o odbiór społeczny ważnej i wpływowej instytucji, jaką przez dziesięciolecia był Dom Rosyjski. W chwili obecnej (koniec 2024 roku) trudno w jego kontekście mówić o działalności radykalnej czy politycznie zaangażowanej. Jego aktywność – poza prowadzeniem kursów językowych – sprowadza się do projekcji bajek rosyjskich oraz wernisarzy i koncertów poświęconych radzieckim bardom, takim jak Władimir Wysocki, oraz innym zmarłym artystom, jak Siergiej Eisenstein czy Siergiej Rachmaninow.

Niesłabnącą publiczną krytykę wywołuje natomiast fakt, że dyrekcja Domu Rosyjskiego ani w 2022 roku, ani później, nie tylko nie potępiła działań rządu rosyjskiego wobec Ukrainy, lecz określa je zgodnie z kremłowską nomenklaturą. Cieniem na reputacji Domu kładzie się także sfinansowanie przez jego fundatora biletów lotniczych do Moskwy prokremłowskim działaczom oraz kinowe pokazy propagandowych produkcji stacji RT, w których Ukraińcy zostali oczernieni jako naziści. Co więcej, Rossotrudnichestvo²⁷, pod którego auspicjami działa Russisches Haus, objęte zostało pakietem sankcji UE, w związku z czym prokuratura wszczęła wobec administratorów Domu śledztwo

26 *Über uns*, <https://www.russisches-haus.de/uber-uns> [dostęp: 20.06.2024].

27 Federalna Agencja ds. Wspólnoty Niepodległych Państw, Rodaków Mieszkających za Granicą i Międzynarodowej Współpracy Humanitarnej.

mające zbadać kwestię ewentualnego naruszenia przez tę instytucję przepisów handlu zagranicznego²⁸.

Losu Domu Rosyjskiego, w którego przypadku mówić można wręcz o bojkocie wspomnianej instytucji, nie podzielił natomiast Dom Czajkowskiego. Założyć można, że kluczową rolę odegrał fakt niepodkreślenia przez dyrekcję instytucji więzi instytucjonalnych ze stroną rosyjską i niezabieranie głosu w sprawach politycznych, a także swoista ucieczka w dyskurs podkreślający uniwersalność i pełną otwartość oferty kulturowej Domu²⁹.

W wyniku wojny 2022 roku nie ucierpiała także reputacja ośrodków takich jak norymberski RDKEV czy drezdeński DRKI. W pierwszym przypadku Russkij Mir wspierał wspomniane centrum instytucjonalnie, lecz zaprzestał tego w roku 2023. DRKI w Dreźnie z kolei, nie tylko przez długi czas swojego istnienia funkcjonował jako instytucja utrzymująca się niezależnie, lecz podobną samodzielność wykazał również po inwazji rosyjskiej na Ukrainę. DRKI już na początku marca 2022 roku w liście otwartym potępił działania Kremla i wyraził solidarność z narodem ukraińskim³⁰.

Czy da się natomiast określić jednoznacznie, w jak dużym stopniu działalność opisywanych trzech – mniej lub bardziej niezależnych od Moskwy – centrów (w Dreźnie, Norymberdze i Hamburgu) jest zgodna z ideałami edukacji dla wartości demokratycznych oraz spełnia wymogi Konsensusu z Beutelsbach? Próba odpowiedzi na te pytania udzielona zostanie na przykładzie analizy działań DRKI w Dreźnie.

Pierwszy typ inicjatyw realizowanych przez DRKI określić można mianem oferty nakierowanej na podtrzymywanie rosyjskiej wspólnoty kulturowej. W tych kategoriach należałoby zdefiniować działalność zespołu muzycznego i tanecznego oraz klubu czytelniczego literatury rosyjskiej³¹.

Drugi rodzaj działalności dotyczy spotkań z zaproszonymi osobistościami z życia kulturalnego i społeczno-politycznego Rosji i Niemiec. Wśród gości przeważają postacie związane ze światem kultury i sztuki, zarówno artyści (pisarze, poeci, bardowie, aktorzy, reżyserzy), jak i komentatorzy działalności artystycznej (publicyści, literaturoznawcy); zaś zaledwie około 10% zaproszonych – dyplomaci, politycy, w tym dysydenci, a także

28 Ostatecznie zostało ono umozliwione, kontrowersje wobec kwestii finansowania i działalności Russisches Haus wciąż antagonizują jednak wobec tej instytucji społeczność Berlina. S. Althaus, *Russland-Sanktionen: Staatsanwalt ermittelt gegen Russisches Haus in Berlin*, „Berliner Kurier“, 20.01.2023, <https://www.berliner-kurier.de/berlin/russland-sanktionen-staatsanwalt-ermittelt-gegen-russisches-haus-in-berlin-li.309221> [dostęp: 5.01.2024].

29 *Tschaikowsky-Saal*, <https://tschaikowsky-saal.de/de/> [dostęp: 30.06.2024].

30 *Stellungnahme zum Statement des Netzwerkes Kultur Dresden*, DRKI, 4.03.2022, <https://drki.de/stellungnahme-zum-statement-des-netzwerkes-kultur-dresden/> [dostęp: 1.01.2024].

31 *Musikalisch-theatralischer Kinder- und Jugendklub*, <https://drki.de/projekte/musikalisch-theatralischer-kinder-und-jugendklub/> [dostęp: 1.08.2024].

politologów³². Kierujący DRKI nie zapraszają na spotkania osób o poglądach nacjonalistycznych czy autorytarnych, nie ma wśród nich jednak także postaci reprezentujących wprawdzie postawy prodemokratyczne, natomiast mogących wzbudzić u słuchaczy emocje z uwagi na potencjalną prowokacyjność prowadzonych przez nich działań.

Wśród osób zaproszonych przez DRKI za postać kontrowersyjną uchodzić mógłby w kraju takim jak Niemcy pisarz Wiktor Jerofiejew, jednak raczej ze względu na wypowiedzi o charakterze obyczajowym (seksizm) niż w kwestiach związanych z systemem demokratycznym czy szerzej – z polityką. Inny ciekawy *casus* stanowi postać Alexandra Rahra, znanego niemieckiego historyka, politologa i polityka, aktywnie zaangażowanego w misję pojednania i współpracy w relacjach Niemiec z Rosją. W niektórych kręgach politycznych RFN uważany jest on za postać, która ucieleśnia idealistyczne spojrzenie prorosyjskiej myśli politycznej w Niemczech, niezdolnej dostrzec zagrożeń płynących dla wolnego świata ze strony rządów Władimira Putina. Z drugiej strony, w oczach znaczącej części niemieckiej opinii publicznej, reprezentuje on po prostu głos pojednania i humanizmu w świecie targanym retoryką zimnowojenną, obecnie zaś wojną. Obecność A. Rahra jako jednego z gości DRKI w Dreźnie może być więc interpretowana wieloznacznie: jako przejaw indoktrynacyjnego wpływu Moskwy na życie rosyjskich diaspor, wsparcia postaw związanych z niemiecko-rosyjskim dialogiem lub po prostu jako przykład włączania się przez Instytut w mainstream dyskusji politycznych w RFN.

Nie ulega wątpliwości, że celem przyświecającym Instytutowi, jest promowanie niemiecko-rosyjskiego dialogu. Odmienną kwestią pozostaje natomiast metoda wcielania w życie wspomnianej idei. Formuła spotkań z pojedynczo zaproszonymi gośćmi stwarza okazję do nawiązania z nimi relacji quasi-osobistej, nie jest to jednak formuła spotkań umożliwiających w pełni bezstronną debatę.

Można także pokusić się o prowokacyjne pytanie, w jakim stopniu *de facto* mianem działań wspierających namysł nad społeczeństwem obywatelskim i demokracją określić można organizowane przez DRKI spotkania z rosyjskimi bardami i ich twórczością. Czy mogą być one uznane za szkołę aktywizmu, zachęcającą do działań w przestrzeni publicznej i doskonalenia sztuki krytycznego myślenia? Rosjoznawcy, tacy jak Iwona Massaka, podkreślają specyficzny charakter twórczości radzieckich bardów jako nakierowanej na stworzenie między wszystkimi uczestnikami koncertu porozumienia opartego na emocjach i złączeniu „we wspólnej wizji spraw najwyższej wagi”³³. Utwory Bułata Okudźawy i Władimira Wysockiego bywają traktowane jako narzędzie kontestacji rzeczywistości politycznej również obecnie, z drugiej strony jednak – jak podkreśla

32 *Unsere Gäste*, <https://drki.de/chronik-archiv/gaeste/> [dostęp: 1.07.2024].

33 I. Massaka *Muzyka jako instrument wpływu politycznego*. Łódź 2009, s. 211.

badaczka – odwoływanie się do nich można interpretować często w kategoriach eskapizmu poprzez muzykę od niepokojów egzystencjalnych i społecznych problemów³⁴.

Wreszcie trzeci typ inicjatyw realizowanych przez DRKI wiąże się *stricte* z pracą projektową. Flagową działalnością Instytutu przed 2022 roku były tzw. *Projektstunden* (godziny projektowe) związane z prowadzeniem przez moderatorów centrum warsztatów „Russland aktuell” i „Deutschland aktuell” z uczniami z niemieckich i rosyjskich klas szkolnych³⁵. Za przykład posłużyć może inicjatywa DRKI z 2016 roku „Zaangażowani w niemiecko-rosyjski dialog kulturowy”. Była ona adresowana do azylantów, uchodźców i migrantów, zwłaszcza z państw arabskich i byłego ZSRR, szczególnie do kobiet³⁶. Profil działalności, wspomniany wyżej, uznać można za odpowiadający idei wdrażania wartości demokratycznych przy użyciu nowoczesnych narzędzi edukacyjnych.

3. Historia krytyczna a rosyjska nostalgia

Kolejnym zagadnieniem, które autorka pragnie poruszyć, jest problem tematyzowania, a zwłaszcza potencjalnie krytycznego namysłu nad historią Rosji, w analizowanych centrach. Pierwszy z wniosków, nasuwających się w związku z badaniami przeprowadzonymi w latach 2022-2024, wiąże się z konkluzją, iż w związku z negatywnym nastawieniem niemieckiej opinii publicznej do kremlowskiej polityki pamięci wszystkie omawiane instytucje zredukowały listę wydarzeń wyłącznie do tych powiązanych ze światem kultury i sztuki.

Kosmopolityczny charakter, wykraczający poza etniczny partykularyzm, mają chociażby koncerty wykonywane w Domu Czajkowskiego³⁷, zbiórki pieniędzy na budowę pomnika Fiodora Dostojewskiego, prowadzone przez DRKI w Dreźnie³⁸, czy odwołania do świata baśni i legend słowiańskich przez Dom Rosyjski w Berlinie oraz RDKEV w Norymberdze³⁹.

³⁴ Tamże, s. 212.

³⁵ *Projektstunden*, <https://drki.de/> [dostęp: 30.08.2024].

³⁶ *Asylbewerber / Geflüchtete für deutsch-russisches Projekt gesucht!*, 2016, <https://drki.de/asylbewerber-gefluechtete-kulturprojekt-de/> [dostęp: 1.08.2024].

³⁷ Podobną apolityczną diagnozę można postawić w odniesieniu do innych wymiarów działalności edukacyjno-kulturalnej omawianego centrum. *Tschaikowsky-Haus Hamburg*, <https://haus.hamburg-hram.de/de/> [dostęp: 1.08.2024]; *Das Projekt*, <https://haus.hamburg-hram.de/de/obraschenie/> [dostęp: 5.08.2024].

³⁸ *Dostojewski in Dresden*, <https://drki.de/projekte/dostojewski-in-dresden/> [dostęp: 15.08.2024].

³⁹ *Сад детства «Сказка» — развивающий, игровой, интеграционный проект для самых маленьких*, <https://www.rdkev.de/sad-detstva-skazka/> [dostęp: 1.08.2024].

Pola do refleksji o podtrzymywaniu lub nie kremlowskich narracji historycznych dostarcza natomiast analiza oferty czytelnicznej i popularyzatorskiej ośrodka rosyjskiego w Dreźnie.

Analiza księgozbioru DRKI wskazuje na obecność w nim pozycji różnorodnie tematykujących historię Rosji. Zasadniczo w sposób tradycyjny, w nurcie tzw. „wielkich narracji” ojczyźnianych⁴⁰ utrzymana jest literatura dotycząca przeszłości tego państwa przed rokiem 1917. *De facto* nie ma różnicy między ofertą edukacyjną dotyczącą dziejów Rusi i Rosji carów prezentowaną w DRKI oraz tą, dostępną w statystycznym przed-szkole, szkole, uczelni czy księgarni w Federacji Rosyjskiej. Jako przykład posłużyć może chociażby typowy, bogato ilustrowany quasi-podręcznik historii Rosji dla najmłodszych, wydawany w serii *Chcę Wiedzieć*⁴¹. Jest w nim miejsce na namysł nad geografą i zasobami naturalnymi, a także zmianami terytorialnymi, jakim podlegało państwo rosyjskie, nie ma natomiast ocen, a tym bardziej krytycznych refleksji dotyczących przemian ustrojowych, jakie dokonywały się w nim na przestrzeni wieków. Postaciami dominującymi w narracji są rosyjscy władcy, zaś komentarze ich dotyczące sprowadzają się do relatywizowania zastrzeżeń kierowanych przez historyków względem ich działań, o ile czyny te służyły wzmocnieniu pozycji międzynarodowej Rosji⁴² (patrz il. 1).

Sytuacja staje się jednak bardziej złożona w przypadku bogatej literatury naukowej i popularnej dotyczącej historii najnowszej, szczególnie zaś opisu i oceny okresu wielkiej wojny ojczyźnianej. Niewątpliwie tradycyjny dyskurs patriotyczny z czasów radzieckich oraz współczesny, utrzymany w duchu rosyjsko-nacjonalistycznym, jest odzwierciedlony również w bogatym księgozbiorze DRKI. Na uwagę zasługuje jednak obecność w nim także pozycji rugowanych obecnie z przestrzeni publicznej Federacji Rosyjskiej. Przede wszystkim dotyczy to dzieł czołowych rosyjskich historyków-rewizjonistów, a także twórców „antyheroicznej” literatury wspomnieniowej o wojnie.

Pozycje bibliograficzne poddane poniżej analizie autorka wyodrębniła, biorąc pod uwagę ich w znaczącym stopniu polemiczny charakter wobec rosyjskich „wielkich narracji” o wojnie. Cechą dystynktywną „rewizjonistycznej” rosyjskiej literatury wspomnieniowej jest obecny w niej dyskurs tematykujący problem manipulacji prawdą. Autorzy i redaktorzy cudzych wspomnień, znani, jak Swietłana Aleksijewicz, i ci zajmujący się literaturą *stricto* wspomnieniową tylko okazjonalnie, wśród motywów skłaniających ich do podjęcia tematu wojny ojczyźnianej wskazują na te czysto biograficzne – związane

40 Problematykę tzw. „wielkich narracji” jako tradycyjnej, państwowocentrycznej formuły tematykowania historii, np. w Rosji, omawiają autorzy monografii *Politics of Memory*, red. J. Lubecka, M. Zakrzewski, Kraków 2023, s. 11-28; zob. Ł. Adamski, *Russia's Politics of Memory*, in: tamże, s. 259-277.

41 *Энциклопедия. О России в вопросах и ответах*, Ростов-на-Дону 2019.

42 Tak dzieje się chociażby w biogramach Iwana IV Groźnego oraz Józefa Stalina. Tamże, s. 70.

najczęściej z niemożnością poznania prawdy o losach krewnych, poległych na froncie⁴³. Motywem tym jest również potrzeba wydobywania i dowartościowania prawdy o wojnie zawartej w pamięci potępianej i marginalizowanej. Za przykład posłużyć mogą dzieła opowiedziane nieheroicznym, „niepatriotycznym” językiem kobiet⁴⁴ i dzieci⁴⁵.

Wśród historiografii popularnej uwagę zwraca obecność dzieł o wydźwięku wyraźnie antystalinowskim, a zarazem proniemieckich⁴⁶. Drugą istotną cechą wspomnieniowych dyskursów, polemicznych wobec współczesnych „patriotycznych” narracji rosyjskich, jest nacisk kładziony na uniwersalność cierpień wszystkich ofiar wojny, na potrzebę dialogu z dawnym wrogiem, w efekcie zaś – na osiągnięcie pojednania. Za przykład posłużyć mogą książki prezentujące koszmar wojny zarówno z perspektywy dzieci rosyjskich, jak i niemieckich⁴⁷, w ujęciu Żydów rosyjskich mieszkających obecnie w Niemczech⁴⁸, jak również rosyjskich i niemieckich oraz innych świadków wydarzeń rozgrywających się w Europie 8 maja 1945 roku, w Dniu Zwycięstwa⁴⁹.

Podsumowując, w ofercie tej odzwierciedla się rosyjski ferment intelektualny na rynku literatury historycznej i wspomnieniowej dotyczącej dziejów najnowszych, szczególnie drugiej wojny światowej. Oferta czytelnicza jest rosjoцентриczna i po części powiela tropy obecne w tzw. oficjalnej rosyjskiej pamięci historycznej. To ona właśnie jest punktem odniesień i horyzontów tożsamościowych emigrantów z ZSRR i Rosji, nawet gdy retorycznie w środowiskach tych podejmowane są polemiki ze zindoktrynowaną, dogmatyczną radziecką i rosyjską polityką pamięci.

Warto także podkreślić fakt stosunkowo silnego eksponowania przez DRKI problematyki związanej z Holokaustem. Jako przykład posłużyć może spotkanie autorskie z historykiem Pavlem Polyanem (Nerlerem), zorganizowane przez DRKI w lipcu 2024 roku. Polyan, autor m.in. książek *Wbrew ich woli. Historia i geografia przymusowych migracji*

43 Za przykład posłużyć mogą umieszczone w różnym kontekście wyznania biograficzne autorów literatury historycznej i wspomnieniowej o drugiej wojnie światowej. С. Фельдман (реда.), *Живая память. Вся Германия. Воспоминания*, т. 1-2, Берлин 2009, s. 7-9; С. Веревкин, *Самая запретная книга о Второй Мировой. Была ли альтернатива Сталину?*, Москва 2011, s. 5; S. Aleksijewicz, *Wojna nie ma w sobie nic z kobiety*, tłum. J. Czech, Wołowiec 2015, s. 7-8.

44 Por. S. Aleksijewicz, *Wojna*, s. 9-10.

45 Por. S. Aleksijewicz, *Ostatni świadkowie. Utwory solowe na głos dziecięcy*, tłum. J. Czech, Wołowiec 2013, s. 215.

46 Ich egzemplifikację stanowi praca Siergieja Verevkina, będąca hołdem złożonym marionetkowej, antykomunistycznej i antysemickiej „Republice Łokockiej”, stworzonej dla etnicznych Rosjan na ziemiach zajętych przez Wehrmacht. С. Веревкин, *Самая*, s. 12.

47 „Wojna nie czyniła różnic, po której stronie frontu znajdowały się jej dzieci (nie – jej pasierbowie i pasierbice!), jakim językiem mówiły (lub tylko zaczęły mówić) – była ona równie okrutna dla każdego z nich. [...] W książce tej zebrane zostały wspomnienia dzieci wojny, żyjących w dwóch walczących ze sobą państwach”; J. Belakovski, B. Südkamp, T. Fisanovich (реда.), *Дети войны (воспоминания о пережитом). Kriegskinder (Erinnerungen an Erlebtes)*, Hamburg 2013, s. 3.

48 С. Фельдман (реда.), *Живая память*, s. 2-9.

49 A. Rahr, W. Sergijenko (Hrsg.), *Der 8. Mai. Geschichte eines Tages*, Berlin 2020, s. 7.

(2001), *Ofiary dwóch dyktatur. Życie, praca, poniżenie i śmierć radzieckich jeńców wojennych i pracowników przymusowych na obczyźnie i w ojczyźnie* (1996) i *Między Auschwitz i Babim Jarem. Rozmyślenia i badania nad katastrofą* (2010), jest postacią szczególną. Ponad siedemdziesięcioletni badacz, urodzony w Moskwie, zaś od 1991 roku mieszkający na stałe w Niemczech, znany i doceniany jest za swą naukową działalność zarówno w RFN, jak i w rosyjskiej ojczyźnie⁵⁰. Co więcej, za sprawą studiów nad Holocaustem pozycjonuje się on także w newralgicznym punkcie międzynarodowych dociekań dotyczących wydarzeń drugiej wojny światowej.

Dostrzec więc można, że centra rosyjskie w Niemczech stosują dwojakię podejście do edukacji historycznej. Pierwszym jest uciekanie się do przemilczeń, drugim zaś edukowanie stojące metodologicznie w połowie drogi między nowoczesnymi podejściami badawczymi stosowanymi w RFN a sposobem myślenia i mówienia o przeszłości obecnym w tradycyjnej szkole rosyjskiej. Biorąc za przykład działalność DRKI w Dreźnie, wymienić można kilka stosowanych przez niego metod wnikania w historię. Tworzony przez niego przekaz jest rosjo-centriczny i nacechowany emocjonalnie. Większe znaczenie działacze DRKI przykładają chociażby do spontanicznego „dawania świadectwa prawdzie” przez osoby traktowane jako autorytety moralne i/lub przez uczestników celebrowanych wydarzeń niż bardziej abstrakcyjne procedury dociekań intelektualnych, takie jak dyskusja na bazie krytycznej analizy źródeł.

To jednak nie wszystko. W omawianym podejściu jest miejsce na myślenie krytyczne, rozumiane nade wszystko jako dystans wobec współczesnych narracji historycznych Kremla. Silny nacisk kładzie się na wyciąganie wniosków z historii i problem manipulowania przeszłością przez rosyjskie władze. Niezgodę wzbudzają próby Kremla wykorzystywania nastrojów patriotycznych Rosjan żyjących na Zachodzie na rzecz skłaniania ich do występowania w obronie rosyjskiego państwa w sytuacji, gdy prowadzi ono okrutną wojnę z Ukrainą. Wspierane są natomiast apele o pokój jako cel nadrzędny w relacjach między państwami.

Z drugiej strony humanitaryzm wspomnianych przesłań można interpretować różnorodnie. Niewątpliwie wpisuje się on w retorykę pacyfistyczną stosowaną przez szerokie spektrum sił politycznych w Niemczech. Jednocześnie – choć w sposób zapewne niezamierzony – wspiera on hasła antymilitarystyczne głoszone przez Federację Rosyjską w związku ze wsparciem Zachodu dla Ukrainy.

50 Dwie monografie jego autorstwa znalazły się w 2013 i 2014 roku na liście 50 najlepszych książek „Niezawisimój gazieci – Ex libris”.

Zakończenie. Emocje czasów wojny

Podsumowując działalność omawianych centrów rosyjskich, zaobserwować można dwistość przyświecających im celów: z jednej strony spajania wspólnoty rosyjskojęzycznej, z drugiej – otwierania jej na wartości zachodniego społeczeństwa.

Doświadczenie edukacyjne nabyte przez rosyjskich Niemców w Rosji i/lub ZSRR odbiega zasadniczo od zachodnioniemieckich norm. Jak zauważa Marian Bybluk, ustrój totalitarny w ZSRR ukształtował system edukacji charakteryzujący się zakłamaniem i ideologicznym zniewoleniem jednostki, w sytuacji wszechobecnego nakierowania na „konformizm, podporządkowanie, przedmiotowość w wychowaniu i zarządzaniu”, a także dogmatyzm oraz „zideologizowana i zinstrumentalizowana wiedza, przy braku swobody interpretacji”⁵¹. Liczne zagrożenia wiążą się także z nowszym modelem edukacji, wprowadzanym w Rosji od lat 90. XX wieku. Jedną z jego cech jest bowiem orientowanie szkół na wychowanie w duchu nacjonalizmu i supremacji religii prawosławnej⁵². Nieufność mogą nieść także wysiłki na rzecz pobudzenia w Rosjanach patriotyzmu, który wprawdzie służyć ma – zgodnie ze słowami niektórych teoretyków – stymulowaniu demokratycznych przemian w narodzie, z drugiej strony jednak ma być także nierozzerwalnie związany z bliżej niesprecyzowanym „wzmocnieniem państwa” i „wzrostem jakości kształcenia kursantów uczelni wojskowych”⁵³.

Ambiwalentne refleksje wzbudzają też chociażby rozważania wielu przedstawicieli konserwatywnej inteligencji rosyjskiej, związane z nawoływaniem do odejścia od „porządku społecznego, bezmyślnego w swoim braku duchowości” oraz od wartości „czysto indywidualnego wychowania” na rzecz kształcenia zgodnego ze „szkołą duchowego dziedzictwa i wyjątkowości rosyjskiego narodu”⁵⁴. Z drugiej strony można dojrzeć jednak także pozytywne aspekty wspomnianego tradycyjnego modelu edukacji, w tym fakt, że rosyjscy pedagodzy podkreślają potrzebę wpajania uczniom ducha koleżeństwa i wspólnoty⁵⁵.

Model edukacyjny obecny w centrach rosyjskich w Niemczech określić można z kolei jako wypadkową modelu radzieckiego/rosyjskiego oraz nowoczesnego stylu uprawiania dydaktyki, opartego na pracy warsztatowej i dialogu, stosowanego w RFN.

51 M. Bybluk, *Przemiany demokratyczne edukacji w Rosji*, Kraków 2003, s. 19-21.

52 Tamże, s. 114-115.

53 Г.В. Агапова, *Региональная система патриотического воспитания молодежи*, Воронеж 2007, s. 4.

54 А. Сухоруких, *Этическая составляющая национальной концепции российского образования*, Воронеж 2007, s. 165.

55 L. Sałaciński, *Aporie wychowawcze szkoły i nauczyciela. Złudzenia transmisji wartości w edukacji*, Zielona Góra 2010, s. 309-310.

Rosyjska inwazja na Ukrainę w 2022 roku zniszczyła w Niemczech reputację Rosji jako państwa, wpłynęła też negatywnie na postrzeganie w RFN organizacji rosyjskich i Rosjan mieszkających poza ojczyzną. Czy słusznie? Uwzględniając wszystkie kontrowersje związane z działalnością przedstawicieli mniejszości rosyjskojęzycznej po 2022 roku podkreślić należy, że znacząca część rosyjskich stowarzyszeń w Niemczech zdystansowała się od działań wojennych Rosji na Ukrainie, a niektóre wręcz potępiły akt rosyjskiej inwazji⁵⁶.

Emocje społeczne towarzyszące działalności tychże centrów są w pełni zrozumiałe. Można jednak zaryzykować stwierdzenie, że aktywności tej, zwłaszcza gdy mowa o ośrodkach stosunkowo małych i animowanych zaangażowaniem członków lokalnej wspólnoty, nie powinno się demonizować.

Bibliografia

ŹRÓDŁA

- Aleksijewicz S., *Ostatni świadkowie. Utwory solowe na głos dziecięcy*, tłum. J. Czech, Wołowiec 2013.
- Aleksijewicz S., *Wojna nie ma w sobie nic z kobiety*, tłum. J. Czech, Wołowiec 2015.
- Mik K., *Kulturkampf*, w: K. Mik. *Kołysanka dla spóźnionych*. Katowice 1998, s. 63-70.
- Rahr A., Sergijenko W. (Hrsg.), *Der 8. Mai. Geschichte eines Tages*, Berlin 2020.
- Belakovski J., Südkamp B., Fisanovich T. (ред.), *Дети войны (воспоминания о пережитом). Kriegskinder (Erinnerungen an Erlebtes)*, Hamburg 2013 [Belakovski J., Südkamp B., Fisanovich T. (red.), *Deti vojny (vospominaniya o perezhitom). Kriegskinder (Erinnerungen an Erlebtes)*, Hamburg 2013].
- Веревкин С., *Самая запретная книга о Второй Мировой. Была ли альтернатива Сталину?*, Москва 2011 [Verevkin S., *Samaya zapretnaya kniga o Vtoroy Mirovoy. Byla li al'ternativa Stalinu?*, Moskva 2011].
- Фельдман С. (ред.), *Живая память. Вся Германия. Воспоминания*, т. 1-2, Берлин 2009 [Fel'dman P. (red.), *Zhivaya pamyat'. Vsy Germaniya. Vspominaniya*, т. 1-2, Berlin 2009].
- Энциклопедия. *О России в вопросах и ответах*, Ростов-на-Дону 2019 [Entsiklopedia. *O Rossii v voprosakh i otvetakh*, Rostov-na-Donu 2019].

56 L. Schilling i in., *Not Our War: The Effects of Response Strategies and Message Frames From a Russian Association on the Public's Attitude Toward Russians Living in Germany*, „SAGE Open”, 14 (2024), no. 2, s. 1-12, <https://doi.org/10.1177/21582440241257982>.

OPRACOWANIA

- Adamski Ł., *Russia's Politics of Memory*, in: *Politics of Memory*, eds. J. Lubecka, M. Zakrzewski, Krakow 2023, s. 259-277.
- Bybluk M., *Przemiany demokratyczne edukacji w Rosji*, Kraków 2003.
- Dementevaa S., Franzke C.M., Loyko O., *Russian-German Immigrants in Germany and Their Intercultural Communication*, „Procedia – Social and Behavioral Sciences”, 166 (2015), s. 516-520.
- Dietz B., *Zwischen Anpassung und Autonomie. Russlanddeutsche in der vormaligen Sowjetunion und in der Bundesrepublik Deutschland*, Berlin 1995.
- Elwert F., *Religion als Ressource und Restriktion im Integrationsprozess. Eine Fallstudie zu Biographien freikirchlicher Russlanddeutscher*, Wiesbaden 2015.
- Giest-Warsewa R., *Sich durchs Leben boxen. Annäherungen an Alltagswelten und Gewalterfahrungen junger Spätaussiedler*, in: *Psychosoziale Betreuung und psychiatrische Behandlung von Spätaussiedlern*, Hrsg. J. Collatz, T. Heise, Berlin 2002.
- Gredinger G., *Wo zuhause? Wo fremd? Die Russlanddeutschen zwischen National- und Kulturgrenzen*, Wien 2015.
- Hopgood S., Leeuwen F. van, *25 lekcji o edukacji i demokracji*, tłum. M. Zdancewicz, Warszawa 2019.
- Jennison C.D., *Understanding Russlanddeutsche Identity and Its Implications*, Monterey, CA 2021.
- Klement A., *Das Marginalsyndrom oder Das Leben zwischen zwei Kulturen. Ein Beitrag über die Problematik des Zusammenwirkens mit den Migranten aus den ehemaligen Republiken der Sowjetunion*, Frankfurt am Main 2006.
- Lebioda T., *Niemcy rosyjscy w polityce RFN na tle ich znaczenia w Rosji i relacjach niemiecko-rosyjskich w latach 1763-2003*, Wrocław 2004.
- Liebenstein I., *Integrationsprobleme von Russlanddeutschen*, Hamburg 2010.
- Lubecka J., Zakrzewski M. (eds.), *Politics of Memory*, Krakow 2023.
- Łada A., Ćwiek-Karpowicz J., *Edukacja obywatelska w Niemczech i Polsce. Raport z badań*, Warszawa 2008.
- Massaka I., *Muzyka jako instrument wpływu politycznego*, Łódź 2009.
- Przybylska E., Wajsprych D., *Współczesne dyskursy o edukacji kulturowej w Polsce i w Niemczech*, Warszawa 2019.
- Reinhardt S., *The Beutelsbach Consensus*, „Journal of Social Science Education”, 15 (2016), no. 2, s. 8-19, <https://doi.org/10.4119/jsse-785>.
- Salaciński L., *Aporie wychowawcze szkoły i nauczyciela. Złudzenia transmisji wartości w edukacji*, Zielona Góra 2010.
- Schilling L. i in., *Not Our War: The Effects of Response Strategies and Message Frames From a Russian Association on the Public's Attitude Toward Russians Living in Germany*, „SAGE Open”, 14 (2024), no. 2, s. 1-12, <https://doi.org/10.1177/21582440241257982>.
- Sokołow B., *Strasznego zwycięstwo. Prawda i mity o sowieckiej wygranej w drugiej wojnie światowej*, tłum. A. Czendlik, Kraków 2021.
- Tittle P., *Critical Thinking. An Appeal to Reason*, London 2011.
- Wang Z., *Memory Politics, Identity and Conflict: Historical Memory as a Variable*, London-New York 2018.
- Worobiewa E., *Chancengleichheit für Aussiedler/-innen im deutschen Bildungssystem?* Hamburg 2015.

Агапова Г.В., *Региональная система патриотического воспитания молодежи*, Воронеж 2007 [Agarova G.V., *Regional'naya sistema patrioticheskogo vospitaniya molodezhi*, Voronezh 2007].
Сухоруких А., *Этическая составляющая национальной концепции российского образования*, Воронеж 2007 [Sukhorukikh A., *Eticheskaya sostavlyayushchaya natsional'noy kontseptsii rossiyskogo obrazovaniya*, Voronezh 2007].

NETOGRAFIA

Althaus P., *Russland-Sanktionen: Staatsanwalt ermittelt gegen Russisches Haus in Berlin*, „Berliner Kurier“, 20.01.2023, <https://www.berliner-kurier.de/berlin/russland-sanktionen-staatsanwalt-ermittelt-gegen-russisches-haus-in-berlin-li.309221> [dostęp: 5.01.2024].
Asylbewerber / Geflüchtete für deutsch-russisches Projekt gesucht!, 2016, <https://drki.de/asylbewerber-gefluechtete-kulturprojekt-de/> [dostęp: 1.08.2024].
Blog, <https://tschaikowsky-saal.de/de/category/blog/> [dostęp: 20.6.2024].
Dostojewski in Dresden, <https://drki.de/projekte/dostojewski-in-dresden/> [dostęp: 15.08.2024].
Musikalisch-theatralischer Kinder- und Jugendklub, <https://drki.de/projekte/musikalisch-theatralischer-kinder-und-jugendklub/> [dostęp: 1.08.2024].
Das Projekt, <https://haus.hamburg-hram.de/de/obraschenie/> [dostęp: 5.08.2024].
Projektstunden, <https://drki.de/> [dostęp: 30.08.2024].
Stellungnahme zum Statement des Netzwerkes Kultur Dresden, DRKI, 4.03.2022, <https://drki.de/stellungnahme-zum-statement-des-netzwerkes-kultur-dresden/> [dostęp: 1.01.2024].
Stellungnahme zur Gründung der Partei EDINSTWO, <http://www.hvdar.de/10.html> [dostęp: 10.04.2024].
Successful Integration? The Lifeworlds and Social Participation of Ethnic Aussiedler, 2022, <https://www.svr-migration.de/en/publication/integration-of-ethnic-aussiedler/> [dostęp: 4.04.2024].
Tschaikowsky-Haus Hamburg, <https://haus.hamburg-hram.de/de/> [dostęp: 1.08.2024].
Tschaikowsky-Saal, <https://tschaikowsky-saal.de/de/> [dostęp: 30.06.2024].
Über uns, <https://www.russisches-haus.de/uber-uns> [dostęp: 20.06.2024].
Unsere Gäste, <https://drki.de/chronik-archiv/gaeste/> [dostęp: 1.07.2024].
Wehner M., *Warum ist Putins Machtsymbol in Berlin noch geöffnet?*, „Frankfurter Allgemeine Zeitung“, 15.06.2023, <https://www.faz.net/aktuell/politik/inland/das-russische-haus-in-berlin-warum-ist-putins-machtsymbol-noch-geoeffnet-18957977.html> [dostęp: 1.01.2024].
Каталог Русских центров [Katalog Russkikh tsentrov], <https://russkiymir.ru/rucenter/catalogue.php> [dostęp: 1.06.2024].
О нас, [O nas], <https://www.rdkev.de/about-us/> [dostęp: 20.6.2024].
Почему возвращаются «русские немцы»? [Pochemu vozvrashchayutsya «russkiye nemtsy»?], <http://repin.info/nacionalnyy-otvet/pochemu-vozvrashchayutsya-russkie-nemcy> [dostęp: 5.05.2024].
Сад детства «Сказка» — развивающий, игровой, интеграционный проект для самых маленьких [Sad detstva «Skazka» — razvivayushchiy, igrovoy, integratsionnyy proyekt dlya samykh malen'kikh], <https://www.rdkev.de/sad-detstva-skazka/> [dostęp: 1.08.2024].

Какую роль в истории нашей страны сыграл И.В. Сталин?

Иосиф Виссарионович Сталин (1879–1953 гг.) был Председателем Совета Министров СССР (с 1946 г.), Генеральным секретарём ЦК Всесоюзной коммунистической партии (большевиков) (с 1922 г.) и Генералиссимусом Советского Союза (с 1945 г.). Именно в годы его пребывания

Иосиф Сталин

у власти СССР одержал победу в Великой Отечественной войне и превратился в сильнейшее государство. Высокими темпами развивались советская промышленность и сельское хозяйство. В стране произошёл резкий экономический подъём, который повлиял и на другие сферы жизни. Всё это помогло советскому народу выстоять в борьбе с фашистскими захватчиками.

Однако для укрепления собственной власти глава Советского правительства предпринимал очень жёсткие меры. По приказу Сталина были репрессированы (то есть подвергнуты карательным мерам)

миллионы людей, среди которых – представители командного состава Красной армии, интеллигенции и члены их семей. Эти люди стали заключёнными и работали в лагерях на строительстве различных промышленных объектов. Сталин избавился от своих политических соперников и установил в государстве диктаторский тоталитарный режим. Это означает, что вся власть находилась в его руках, и он контролировал все сферы жизни общества.

Таким образом, роль личности Сталина в истории оценивается по-разному. Он относится к числу самых неоднозначных государственных деятелей планеты. Но бесспорно одно: этот человек оставил очень глубокий след в истории нашей страны.

II. 1. Jaką rolę w historii Rosji odegrał J. Stalin?

Źródło: *Энциклопедия. О России в вопросах и ответах*, Ростов-на-Дону 2019.

Na stronie 70 rosyjskiej *Encyklopedii. O Rosji w pytaniach i odpowiedziach* czytamy: „Rola, jaką Stalin odegrał w historii, oceniana jest różnie. Należy on do grona najbardziej niejednoznacznych działaczy państwowych naszej planety. Wątpliwości nie ulega tylko jedno: człowiek ten pozostawił bardzo głęboki ślad w historii naszego państwa”.

Artykuł powstał w wyniku realizacji projektu badawczego Miniatura 4 nr 2020/04/X/HS5/00459 sfinansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki oraz grantu zespołowego „Polityka i gniew. Emocje jako determinanty dyskursów politycznych o Rosji w USA, państwach Europy Środkowej oraz Azji Centralnej po 2022 r.” sfinansowanego przez Wydział Studiów Międzynarodowych i Politologicznych Uniwersytetu Łódzkiego.

